

Оксана ПАРНЕТА

ПОЛЬЩА 1918–1923 рр.: УСТАЛЕННЯ КОРДОНІВ ДЕРЖАВИ

Останнє десятиліття ХХ ст. позначене глибокими політичними змінами, виникненням та відновленням держав у Європі. Особливого значення набуває досвід відновлення державності Польщі. Проголошення II Речі Посполитої 11 листопада 1918 р., ознаменувало завершення багатолітньої боротьби польського народу за незалежність. Після 120-літнього поневолення чужоземними загарбниками поляки, як й інші слов'янські народи, здобули самостійність, стали на шлях незалежного політичного розвитку. Друге національне польське відродження призвело до самовизначення та утвердження Польщі в контексті новітньої історії, ознаменувавши тим самим завершення багатолітніх зусиль поляків у справі відродження країни й відповідало вимогам європейської історії. Проголошення незалежності Польської держави обумовило здобуття нею вагомого місця у системі міжнародних відносин Центрально-Східної Європи та впливу на історичні процеси на європейському континенті в умовах міжвоєнного часу.

Дослідження питань усталення кордонів II Речі Посполитої набуває популярності серед істориків. У сучасних умовах формування національної самосвідомості та посилення інтересу до історії зарубіжних країн вимагає подальшого, більш глибокого, комплексного й системного вивчення. Ці проблеми знайшли відображення у працях Л.Алексієвець¹, З.Баран², Л.Зашкільняка і М.Крикуна³ та інших українських істориків. Однак проблема висвітлення державницьких домагань Польщі в системі міжнародних відносин у повоєнний період все ще не втратила наукової актуальності, а її вивчення стає нагальним завданням у сучасних умовах розвитку українсько-польських взаємин та євроатлантичних і глобалізаційних процесів.

Сприяти розв'язанню цих завдань, проведенню неупередженого та об'єктивного наукового пошуку в царині дослідження місця і значення відродженої Польської держави у системі міжнародних відносин покликана і дана стаття. Авторка намагається неупереджено, на новітній методологічній основі, проаналізувати процес усталення кордонів II Речі Посполитої у повоєнний час. Згадане дослідження, його результати об'єктивно пов'язані з темою зацікавлення українських і зарубіжних істориків, переважно, історіографічних шкіл – вивчення окремих аспектів міжнародного становища Польщі, її зовнішньої політики у контексті державницьких домагань поляків.

Незалежна Польща після Першої світової війни змінила політичну карту Європи. Її поява є однією з найбільших геополітичних подій початку ХХ ст. Здобуття Польщею ознак повноцінної держави, рівноправного суб'єкта міжнародних відносин відбувалося за складних і суперечливих умов повоєнного облаштування, що значною мірою визначило характер і зміст повоєнної політики на міжнародній

арені. Складність ситуації полягала в тому, що Польща, будучи однією з найбільших європейських держав, маючи значний і різнобічний потенціал, не мала відповідного місця й впливовості у міжнародних стосунках, лише поставала їх суб'єктом, набувала певного досвіду, відчувала брак дипломатичних кадрів, власне лише створювалася її дипломатія.

На зламі XIX–XX ст. склалися умови, які сприяли відродженню польської державності. Пов'язані вони, насамперед, з подіями Першої світової війни, оскільки в її ході між собою зіткнулися три поневолювачі Польщі, які належали до протилежних таборів. Росія була однією з держав Антанти, Німеччина й Австро-Угорщина утворювали блок Центральних держав. Конфлікт між ними поклав кінець їхній єдності в антипольській політиці. Остаточо перестав існувати потужний союз трьох держав, із якими поляки досі боролися. Окрім того, Перша світова війна супроводжувалась не лише перемогами і поразками на фронтах, колосальними людськими жертвами і матеріальними втратами, а й загостренням соціальних суперечностей у воюючих країнах. Унаслідок цього було повалено монархію в Німеччині, Росії, розпалася Габсбурзька імперія. Цей факт пробуджував у польських політичних колах надію на відродження державності, що уможливилось після поразки Центральних держав. Таким чином, використавши сприятливу міжнародну ситуацію правлячі кола Польщі 11 листопада 1918 р. проголосили відновлення незалежності II Речі Посполитої.

Одним з найперших державотворчих кроків стало визначення кордонів Польської Республіки та їх захист. Питання про територіальні межі майбутньої Польської держави постало в політичній думці ще з кінця XVIII ст., з часів поділів країни. Для політиків воно стояло однозначно: новопостала Польща має охоплювати всі землі, що належали їй до 1772 р. Східні землі – Україна, Литва і Білорусь – розглядались як складові майбутньої держави. Загалом, відбудова історичної Польщі “від моря до моря” змусили її взяти участь у 60 локальних збройних конфліктах, півторарічній війні на Сході, до цих воєнних дій було залучено понад мільйон польських солдатів. Розгляд цих питань проводився на Паризькій мирній конференції, що проходила з перервами від 18 січня 1918 до 21 січня 1920 р. Було запрошено делегації з 28 країн, з яких 10 брали безпосередню участь у війні, 14 формально були у стані війни (фактично допомагали лише економічними засобами) і 3 новостворені держави. Учасники конференції офіційно названі “Союзні та здружені держави” з самого початку роботи були поділені на чотири нерівноправні категорії:

1. Воюючі країни, що мають інтереси загального характеру і беруть участь у всіх засіданнях та роботі всіх комісій (Англія, Франція, Італія, США, Японія).
2. Воюючі країни, що мають інтереси часткового характеру (Бельгія, Бразилія, Британські домініони, Румунія, Сербо-Хорвато-Словенська держава).
3. Держави, які перебувають у стані розриву дипломатичних відносин з Німеччиною і її союзниками (в основному латиноамериканські країни).
4. Держави, що перебувають у процесі утворення (Польща, Чехословаччина та ін. запрошувалися однією з п'яти великих держав на засідання, що їх стосуються). Радянську Росію до участі в роботі конференції не було запрошено⁴.

Головну роль відіграла “Рада чотирьох” на чолі з прем’єр-міністрами Великобританії Ллойд-Джорджем, Франції – Клемансо, США – Вільсоном та прем’єром Італії В.Е. Орландо. У роботі конференції брала участь і Польща. На чолі делегації до травня був Роман Дмовський, далі – прем’єр Ігнацій Падеревський⁵. 29 січня 1919 р. на засіданні “Ради десяти” були викладені пропозиції щодо кордонів Польщі. В основу їх визначення пропонувалося покласти “історичний принцип”, тобто повернутися до кордонів 1772 р. з можливою їх частковою зміною. До Польщі мали відійти Литва, частина Латвії, Білорусія, більша частина України. Для демаркації польських кордонів на конференції була створена комісія на чолі з Ж.Камбоном. Основою визначення польсько-німецького кордону став етнічний принцип. Землі, де переважало польське населення, мали відійти Польщі, передбачалося повернути їй Данціг (Гданськ) і території вздовж залізниці Варшава – Данціг. При збереженні за Німеччиною основної частини Східної Пруссії польський вихід до моря мав вигляд коридору, прокладеного крізь німецькі володіння⁶.

Ставлення до Польщі не було надто прихильним. При розв’язанні польсько-німецьких питань Паризька мирна конференція проігнорувала її інтереси. Трагізм долі II Речі Посполитої полягав у тому, що кожна із центральних держав – США, Англія, Франція та інші, від рішень яких, власне, залежали питання відновлення Польщі, визначення її кордонів та міжнародного визнання, розглядали Польщу та її державність крізь призму власних інтересів і амбіцій на міжнародній арені. При цьому інтереси Польщі та її народу відходили на другий план. У створенні Польської держави особливо була зацікавлена Франція. Сильна Польща була їй потрібна як перешкода на шляху поширення більшовицьких революційних ідей та як союзник у боротьбі з переможеною, але все ще небезпечною для Франції Німеччиною.

З одного боку, незалежна II Річ Посполита була бар’єром між радянською Росією і Західною Європою, з іншого – вона була буфером між двома сильними ворожими країнами – Німеччиною і Росією, що було вигідним для забезпечення миру в регіоні. Крім того, для Центральних країн вигідною була постійна загроза Німеччині Росії, а Росії – Німеччині. У такій ситуації сильна, незалежна держава, зі значною територією стояла на заваді.

Західні та північні кордони Польщі були встановлені договорами з Німеччиною, підписаними 28 червня 1919 р. у Версалі. За версальськими домовленостями Німеччина позбавлялася прав на частину Великої Польщі, а також на Східне Помор’я. В Ольштинському та Квідзинському округах Східної Пруссії, а також у Верхній Сілезії передбачалося проведення плебісциту: населенню надавалася можливість шляхом голосування висловитися, до кого воно прагнуло приєднатися – до Польщі або Німеччини. В атмосфері гострих національних і соціальних конфліктів 20 березня 1921 р. у Верхній Сілезії відбувся плебісцит. 479 тис. мешканців регіону проголосували за приєднання до Польщі, а 707 тис. – проти. Внаслідок невдоволення результатами плебісциту, особливо в районах, де переважало польське населення, в ніч на 3 травня значну частину Верхньої Сілезії охопило третє визвольне повстання.

20 жовтня 1921р. Рада послів прийняла рішення про передачу Польщі Пінщини, Рибнік, Катовіце, Крулевської Гути, Тарновської Гури і Люблінця⁷. До складу Другої Речі Посполитої увійшли: частина Померанії, більша частина Західної Пруссії.

Гданськ ставав вільним містом і переходив до Ліги Націй. У червні 1922 року Верхня Сілезія була приєднана до II Речі Посполитої⁸.

Близько 30% території, на якій проходив плебісцит, було передано Польщі. Згідно з Версальським договором Гданськ разом з округом перетворили на “вільне місто”, яке перебувало під протекторатом Ліги націй. Відповідно до укладеного 9 січня 1920 р. договору між Польщею та “вільним містом” зовнішня політика Гданська визначалася Польщею, якій гарантувався вільний вихід до Балтійського моря, полякам – мешканцям міста надавався статус національної меншини.

15 червня 1922 р. була прийнята Женевська угода, за якою на найближчих 15 років у Верхній Сілезії, що входила до Польської республіки, чинним залишалось німецьке законодавство. Польща могла приймати нові закони, якщо вони були обов'язковими і діяли в усій країні. Закони про робочий час та аграрну реформу мали відповідати існуючим у Німеччині. Таким чином остання захистила себе від впровадження у Верхній Сілезії сільськогосподарської реформи, яка могла серйозно вплинути на велику німецьку власність. Конвенція передбачала двосторонній захист національних меншин на території, де відбувався плебісцит.

Практичне передання Польщі частини Верхньої Сілезії відбулося в червні 1922 р. Приєднання до II Речі Посполитої індустріально розвиненого краю сприяло відбудові її економіки⁹.

У 1920 р. в досить тривалу суперечку між Польщею і Литвою з приводу Віленщини втрутилася Верховна рада великих держав, яка на конференції у Спа 10 липня 1920 р. рекомендувала польському урядові, віддати литовцям окупований Вільнюс. Але радянсько-польська війна внесла корективи в хід подій. 12 липня 1920 р. в Москві був підписаний радянсько-литовський договір, а вже 14 липня Червона армія звільнила від поляків Вільнюс, який був одразу ж переданий Литві. Згідно з тимчасовою угодою, підписаною 7 жовтня 1920 р. в Сувалках, Польща визнавала Вільнюс і Віленську область складовою частиною Литви. Однак уже наступного дня дивізія генерала Л. Желіговського захопила Вільнюс. 12 жовтня польські власті проголосили створення на Віленщині держави під назвою Центральна Литва.

Польські власті не зуміли домовитися з урядом Литви й вирішили провести вибори до Віленського сейму, які непольське населення краю бойкотувало. Рішенням цього сейму Віленщину включено до складу Польщі, акт про це підписаний 3 березня 1922 р. Рада послів великих держав відповідно до Версальського договору прийняла 15 березня 1923 р. резолюцію, яка остаточно визнавала східні та північні кордони Польщі.

Південний кордон Польщі був установлений безпосередньо після того, як Австрія за Сен-Жерменським договором (19 вересня 1919 р.) відмовилася на користь держав Антанти від будь-яких зазіхань на неавстрійські території, що належали Австро-Угорській монархії. Таким чином, Австрія априорно визнала майбутні акти Антанти щодо польських земель.

Установлення польсько-чехословацького кордону в Тешинській Сілезії викликало суперечку й затягнулося до липня 1920 р., коли, відмовившись від проведення плебісциту, обидва уряди підписали договір про арбітраж великих держав. 28 липня Тешинська Сілезія була поділена: Чехословаччині віддано 1270 км², а Польщі – 1012.

Дуже складним виявилось питання про східні кордони Польщі, яке було центральним пунктом її зовнішньої й внутрішньої політики, і, крім того, становило об'єкт особливої уваги держав-переможниць. 8 грудня 1919 р. ці держави визначили з урахуванням етнічного складу населення території тимчасовий східний польський кордон, який збігався зі східними кордонами колишнього Королівства Польського. Але польський уряд відмовився визнати цей кордон, оскільки він не відповідав ні федеративним, ні інкорпоративним засадам.

Політика експансії на схід, заселений переважно українцями й білорусами, активно підтримувалася польськими землевласниками. Все це не могло не призвести до перманентних збройних сутичок із сусідами на сході, і насамперед воєнного конфлікту з радянською Росією, який тривав протягом 1919–1920 рр.

Ризький мирний договір встановлював східний кордон по так званій лінії Керзона¹⁰. Підписання остаточного тексту мирного договору, яким закінчувалася польсько-радянська війна, відбулося після тривалих переговорів, 18 березня 1921 р. Згідно з ним, Польща визнавала незалежність радянських України та Білорусі. Відповідно кордон мав проходити від Західної Двіни на південь до заходу від Мінська і на схід від Лунінця, через Остріг до Збруча і по Збручу до Дністра. Тобто, П Речі Посполитій були передані землі Західної України та Західної Білорусі, кордон встановлено за 32 км від Мінська. Радянська Росія зобов'язувалася сплатити Польщі 30 млн. золотих карбованців, а також повернути всі архіви та трофеї, які з 1772 р. захопила в поляків російська армія. Країни Антанти визнали східний кордон Польщі в 1923 році.

Територія незалежної Польської Республіки формувалася від листопада 1918 р. до червня 1922 р. У результаті дипломатичних і військових зусиль Польща склалася як багатонаціональна держава. Національні меншини становили понад 30% її населення, найбільшими з них були українська – 14,3%, єврейська – 7,8%, німецька – 4,7%, білоруська – 3,9%. Як бачимо, на практиці перемогла територіальна концепція Р.Дмовського. Польща була унітарною державою. Вона відмовляла меншинам не лише в праві на самовизначення, а й у територіальній та культурній автономії.

Становлення кордонів П Речі Посполитої фактично закінчилося в 1921 р. Через два роки Ліга Націй остаточно визнала східні кордони Польської держави. Найпротяжніший кордон Польща мала з Німеччиною. Він становив 34,5 % усієї довжини кордонів, або 1912 км. На другому місці була радянська Україна – 25,5 %, або 1412 км, потім – Чехословаччина 17,8 %, або 984 км і Румунія – 6,2 %, або 347 км. Морський кордон становив близько 2,5 % – 140 км. При цьому, крім Гданська, на всій протяжності не було жодного порту, за винятком рибальських пристаней. Згідно зі встановленими кордонами, за переписом 1921 р. площа Польщі досягла 389 тис. км². Польська Республіка за цим показником займала шосте місце в Європі. На процес формування кордонів значною мірою вплинули жорстка позиція поляків та їх сусідів, що негативно позначилося на відносинах Польщі з суміжними державами. Силове встановлення більшої частини її кордонів призвело до напруги, підозри і конфліктів із сусідами, за винятком, мабуть, лише Румунії і, певною мірою, Латвії. Особливу тривогу викликав найдовший кордон з Німеччиною, що ніби лещатами оточувала Польщу з півночі та заходу. Напругу і взаємні територіальні претензії також спричиняв південний кордон з Чехословаччиною (справа Тешинської Сілезії,

Спиша і Орави). Тривога і конфлікти повставали вздовж східного кордону, що відмежовував національно польські чи змішані території від України і Білорусі. Джерелом ворожнечі був польсько-литовський кордон. Відроджена Польща розбудовувалася з умов постійної зовнішньої загрози. Разом з тим, до складу держави увійшли землі з етнічно переважаючим польським населенням, яке прагнуло створити власні держави. Це істотно впливало як на внутрішні відносини в країні, так і на зовнішню політику II Речі Посполитої, її міжнародне становище у міжвоєнному світі.

Зовнішня політика Другої Речі Посполитої здійснювалася у 1918–1923 рр. здебільшого відповідно до дипломатичних комбінацій великих держав, що були спрямовані на зміцнення власних позицій та послаблення позицій суперників. Протягом міжвоєнного часу Польща намагалася матеріалізувати свої уявлення про геополітичну роль Польської Речі Посполитої в Центральній-Східній Європі й налагодити міждержавні відносини на фоні загального повоєнного ускладнення міжнародного становища на континенті. У результаті дипломатичних і військових зусиль Польща на початок 20-х років минулого століття завершила процес визнання державних кордонів, визначила в Березневій конституції 1921 р. основні принципи зовнішньополітичної діяльності на міжнародній арені¹¹. Переважно профранцузька орієнтація зовнішньої політики в період становлення польської національної державності обмежувала свободу маневру в майбутньому, в міру того, як Франція втрачала свої пануючі позиції на європейському континенті. Внаслідок цього стосунки із сусідніми країнами були напруженими і суперечливими¹².

Головними завданнями зовнішньої політики Польщі стало збереження отриманого статусу, зміцнення становища на міжнародній арені, налагодження взаємних стосунків з близькими державами. На початку взаємних відносин з Радянським Союзом основну роль відіграла радянсько-польська війна. Ризький договір завершив війну, але не дав добросусідських відносин. Складними були відносини Польщі й з Німеччиною. У Берліні вбачали у ній союзницю Франції, яка монтувала в Центральній та Південно-східній Європі пов'язаний з нею військово-політичний блок, спрямований як проти Німеччини, так і проти СРСР.

Міжнародне становище Польщі було складним і напруженим. Протягом 1918–1923 рр. вона поставила перед собою завдання матеріалізувати свої уявлення про власну геополітичну роль у Європі й налагодити, насамперед, взаємні стосунки з сусідніми державами. Варшава домагалася союзів, що гарантували б недоторканність кордонів, суверенітет і незалежність. На думку Юзефа Пілсудського, “зовнішня політика мусила дати Польщі час на зміцнення держави”¹³. Польща опинилася між німецькою Сциллою та російською Харибдою, або, як тоді казали, у величезних лещатах, які могли її з успіхом розчавити¹⁴. Отже, найважливішим було нейтралізувати Німеччину і радянську Росію, зокрема з огляду на постійну загрозу співпраці між ними. Незважаючи на напруженість стосунків з Литвою і не на найліпші взаємини з Чехословаччиною, центр уваги польської зовнішньої політики фактично був пов'язаний з Німеччиною і радянською Росією. Обидві ці держави хотіли вийти з міжнародної ізоляції й тому вирішили співпрацювати. Порозуміння між ними 16 квітня 1922 р. в Рапалло в Італії становило небезпеку для усталеного у Версалі європейського ладу, зокрема для Польщі. Природно, що

Друга Річ Посполита не могла, не ризикуючи своєю незалежністю, укласти союз із Німеччиною проти Росії чи навпаки. Тому закордонна політика Варшави мала ґрунтуватися на двох засадах: балансування та союзницьких відносин із Францією та Румунією, хоча ці дві засади інколи було нелегко поєднувати. Польща змушена була увійти до версальської системи.

Основними завданнями зовнішньої політики відродженої Польщі надалі були: захист національної державності, забезпечення збереження територіальної цілісності та утвердження її на міжнародній арені як суверенної незалежної держави.

- ¹ *Алексієвець Л.* Зовнішньополітичні пріоритети Польщі міжвоєнної доби // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль. – № 14. – 2001. – С. 194–202.
- ² *Баран З.А.* Відродження і становлення Польської держави. 1918–1921 рр. – Львів, 1995. – С. 35.
- ³ *Защільняк Л.О., Крикун М.Г.* Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів. – Львів, 2002.
- ⁴ <http://www.polska2004.org.ua/polska-ua.hist>.
- ⁵ *Алексієвець Л.* Зовнішньополітичні пріоритети Польщі міжвоєнної доби... – 2001. – С. 194–202.
- ⁶ *Яровий В.І.* Історія західних та південних слов'ян у ХХ ст. – Київ, 1996. – С. 70.
- ⁷ *История Польши: В 3 т. / Под ред. Ф.Г.Зуева, А.Я.Манусевича, Й.А.Хренова.* – Т. 3. – Москва, 1958. – С. 68.
- ⁸ *Гевко В.* Пріоритети зовнішньої політики польської Речі Посполитої у міжвоєнний період // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль. – 2002. – Вип. 3. – С. 149–152.
- ⁹ *Алексієвець Л.М.* Основні етапи формування кордонів Польщі та захист польської національної державності в 1918–1926 рр. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль. – 2005. – Вип. 1. – С. 155.
- ¹⁰ *Манусевич А.Я.* Трудный путь к Рижскому мирному договору 1921 г. (к истории советско-польских отношений) // Новая и новейшая история. – 1991. – №1. – С. 31
- ¹¹ *Kutaniński K.W.* Odbudowa państwowości polskiej: Najważniejsze dokumenty. 1912 – styczeń 1924. – Warszawa, Kraków, 1924. – S. 507.
- ¹² *Цветков Г.М.* Міжнародні відносини і зовнішня політика 1917–1945 рр. – Київ, 1997. – С. 195.
- ¹³ *Дильонгова Г.* Історія Польщі 1795–1990 / Пер. з пол. М.Кірсенка. – Київ, 2007. – С. 123.
- ¹⁴ *Вандич П.* Ціна свободи. Історія Центрально-Східної Європи від Середньовіччя до сьогодення / Пер. з англ. С.Грачової. – Київ, 2004. – С. 253.